

*До величного світового ювілею –
2000-ліття Різдва Христового.*

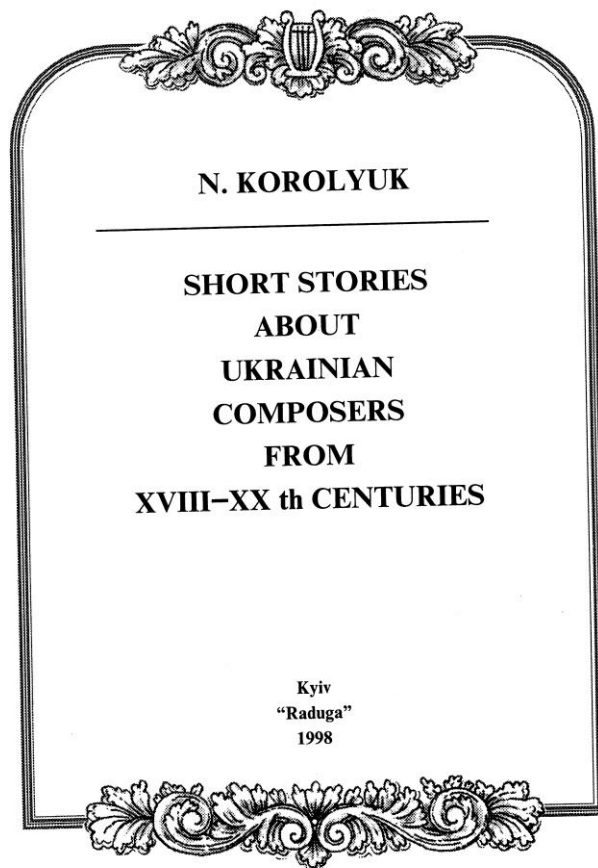
*Дітям і молоді України,
щоб пам'ятали своїх великих предків
і пишалися тим, що вони – нащадки слави
України.*

H. KOROLYUK

*As we approach the anniversary –
the 2000th since the Birth of Christ.*

*The children and young people of Ukraine
in order for them to remember their great
ancestors and to be proud of the fact that they
are the inheritors of the glory of Ukraine.*

N. KOROLYUK

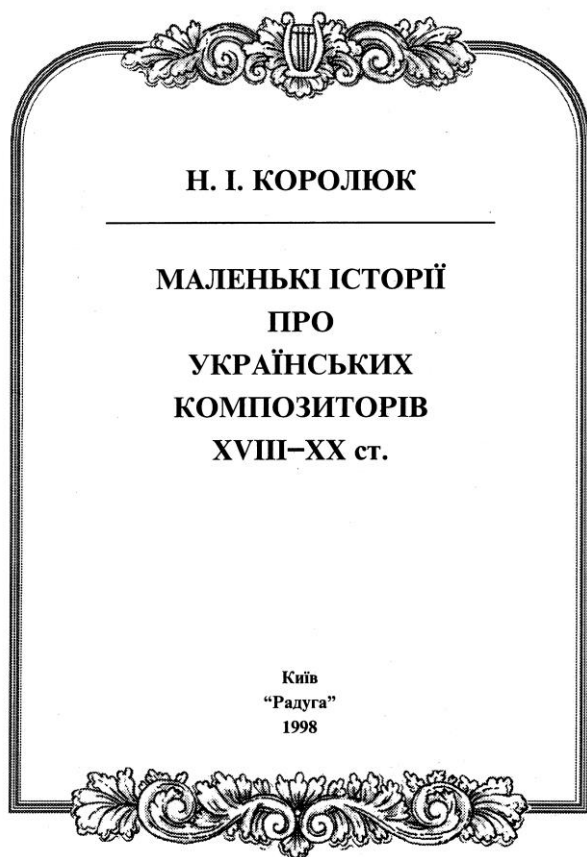

N. KOROLYUK

SHORT STORIES
ABOUT
UKRAINIAN
COMPOSERS
FROM
XVIII–XX th CENTURIES

Kyiv
"Raduga"
1998

ЩЗ13(4Укр)-81
К682

Автор глибоко вдячний Патріархові Київському і всієї Руси-України Філарету за благословіння цієї книжки до 2000-ліття християнства, за постійну увагу до проблем духовного виховання молодого покоління.

Автор висловлює щиро подяку Українському Національному Об'єднанню (УНО) Канади, Президії УНО за підтримку в підготовці рукопису.

У книжці розповідається про видатних українських композиторів XVIII – XX ст. – М. Березовського, А. Веделя, Д. Бортнянського, М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка, Я. Степового, С. Людкевича, які вписали славетні сторінки в історію української музичної культури, збагатили своєю творчістю скарбницю музичного мистецтва.

Для учнів загальноосвітніх шкіл, гімназій і шкіл мистецтв, а також для широкого загалу читачів.

The book tells us about the famous Ukrainian composers of the XVIII – XX centuries – M. Berezovsky, A. Vedel, D. Bortnyansky, M. Lysenko, M. Leontovych, K. Stecenko, Y. Stepovoy, S Lyudkevich, who have contributed greatly to Ukrainian musical historical culture and have enriched the treasure trove of world musical culture by their creativity. For the pupils of secondary schools, gymnasiums, schools of art and the wide audience in general.

Редактор Григорій ЛАТНИК

Музичний редактор Ірина КОХАНИК,
кандидат мистецтвознавства, доцент

Художники
Сергій БІЛОСТОЦЬКИЙ, Лілія ГОЛЕМБОВСЬКА

ISBN 966-7121-11-9

© Н. І. Королук, 1998

Пам'ять про добрі діла наших співвітчизників не повинна загубитися з плином часу. Тому розповіді про видатних діячів нашої української музичної культури - це данина пошани нащадків своїм великим предкам, а водночас - формування високих традицій спадкоємства.

У книжці "Маленькі історії про українських композиторів ХУІІІ-ХХ ст." перед читачем проминає життя восьми яскравих українських музикантів - Березовського, Веделя, Бортнянського, Лисенка, Степового, Леонтовича, Стеценка, Людкевича, чий талантом збагатилася скарбниця світової музичної культури.

Чимало подій, що загубились у вирі століть, авторка Ніна Королук із тонким відчуттям історичного контексту намагається відтворити своєю фантазією на основі поодиноких, часом суперечливих, фактів. Так читачі отримують можливість торкнутися світу думок і почуттів чистих і прекрасних душ митців, які створили безсмертну музику.

Ця музика зберегла "нередаговані" сторінки нашої історії - світлі й трагічні, героїчні й сумні. З них віками складалося життя українського народу.

Прищеплення любові до української музичної культури має величезне значення у формуванні національної гордості. Саме цим зумовлюється виховна роль книжки для учнів шкіл, студентів і всіх, хто любить музику. У загальноосвітніх школах України, коледжах, ліцеях, вищих і середніх навчальних закладах поряд із розповідями про рідну історію, літературу молодь має дізнатися про українських

композиторів - минулих і сучасних, бо їхні життя і творчість віддзеркалюють історичний розвиток нашої держави.

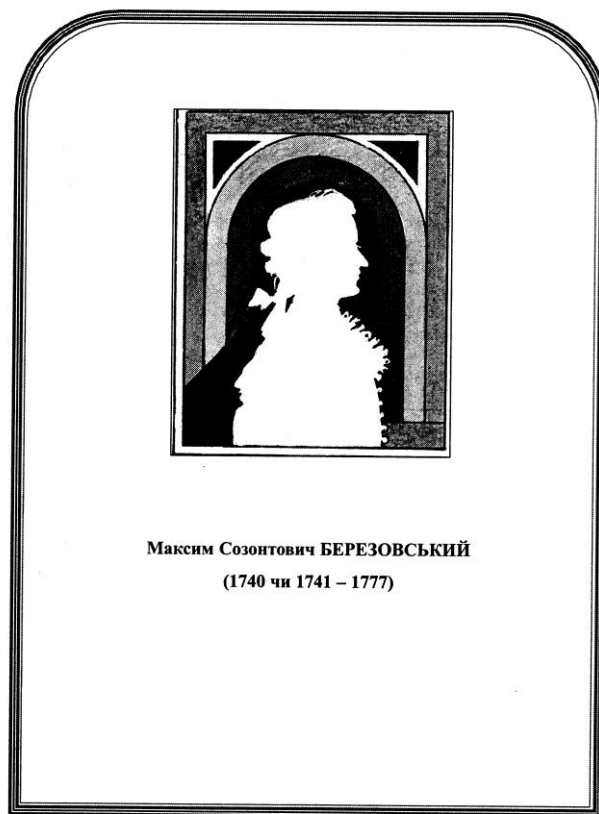
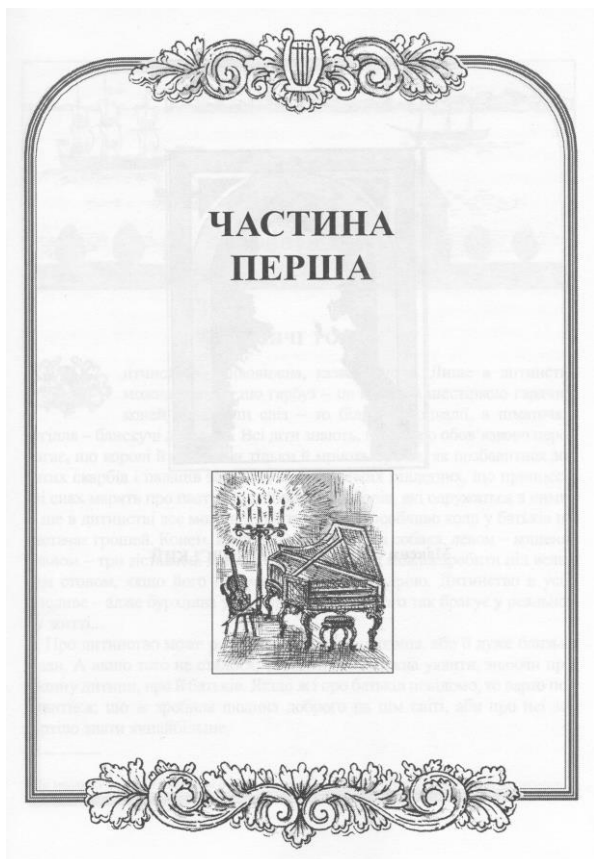
Книжка "Маленькі історії про українських композиторів ХУІІІ-ХХ ст." написана барвистою українською мовою з дотриманням літературних канонів, без спеціальної музичної термінології. Завдяки живому, емоційному стилю викладу вона напевне викличе інтерес читацького загалу. Люди різного віку прочитають її, відкривши для себе нові грані історії України та Росії, що відбилась у долях і в музиці українських композиторів.

Сподіваюся, що проблема, започаткована цією книжкою, знайде продовження у подальших розповідях про українських композиторів, бо одним із найкоштовніших скарбів України є її музика.

Голова Всеукраїнської музичної спілки
Президент Національного музичного комітету України,
народний артист України, академік
А.Т. АВДІЄВСЬКИЙ

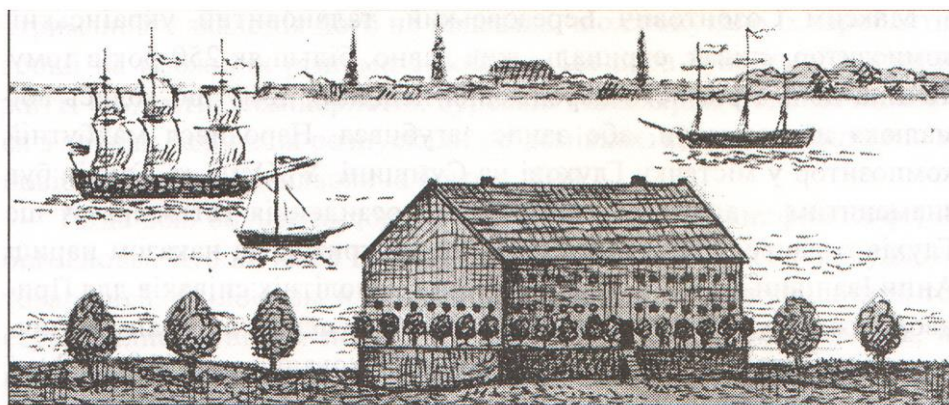
Перші дві історії, що їх ми вам розповімо, оповиті безліччю таємниць і сповнені "білих плям". Це натхненні й водночас трагічні повісті про життя видатних українських композиторів Максима Созонтовича Березовського та Артемія Лук'яновича Веделя.

На жаль, історичні архіви та біографічні літописи не зберегли подробиць їхнього життя й творчості. Тому деякі сторінки, написані любов'ю та стражданнями цих людей, ніхто й ніколи не зможе прочитати. Сучасні дослідники, які вивчають творчість Березовського й Веделя, змушені спиратися лише на поодинокі, подеколи суперечливі, факти життєпису, в основному керуючись здогадками, припущеннями, історичними паралелями, довіряючись власній фантазії. Наша розповідь - це спроба якоюсь мірою відтворити чудовий світ життя і творчості українських геніїв - авторів прекрасної, вічної музики.

Максим Созонтович БЕРЕЗОВСЬКИЙ
(1740 чи 1741 – 1777)

Частина перша
Максим Созонтович Березовський
(1740 чи 1741 – 1777)

ДИТЯЧІ РОКИ

Дитинство - дивовижна, казкова пора. Лише в дитинстві можна уявити, що гарбуз - це карета з шестіркою гарячих коней, краплини сліз - то білі-білі конвалії, а шматочки вугілля - блискучі діаманти. Всі діти знають, що добро обов'язково перемагає, що королі й принцеси тільки й мріють про те, як позбавитися золотих скарбів і палаців заради добробуту своїх підлеглих, що принцеси уві снах марять про пастухів, хліборобів, косарів, які одружаться з ними. А ще в дитинстві все можна зробити самому, особливо коли у батьків не вистачає грошей. Конем, наприклад, може стати собака, левом - кошеня, човном - три зіставлені докупи стільці, а палац можна зробити під великим столом, якщо його покрити широкою ковдрою. Дитинство в усіх щасливе - адже бурхлива уява вимальовує те, чого так бракує у реальному житті...

Про дитинство може розповісти або сама людина, або її дуже близькі люди. А якщо того не сталося, то дитинство можна уявити, знаючи про родину дитини, про її батьків. Якщо ж і про батьків невідомо, то варто подивитися: що ж зробила людина доброго на цім світі, аби про неї закортіло знати якнайбільше.

Максим Созонтович Березовський, талановитий український композитор, співак, скрипаль, жив давно, більш як 250 років тому. Точний день і рік його народження невідомі, тому що колись або малюка не записали, або запис загубився. Народився майбутній композитор у містечку Глухові на Сумщині. У XVIII ст. Глухів був знаменитим - адже там знаходилася резиденція гетьмана. А ще Глухів славився співацькою школою, відкритою за наказом цариці Анни Іванівни в 1738 р. У ній готували малолітніх співаків для Придворного хору в Санкт-Петербурзі. Це була перша в Україні музично-хорова школа для професіонального виховання музикантів. З неї вийшли філософ Г. Сковорода, композитори М. Березовський та Д. Бортнянський.

Максим Березовський, вочевидь, походив із родини церковних служителів або ж небагатих дворян.

Максим рано виявив любов до музики, і, звісна річ, його віддали до Глухівської школи. Тут дітей навчали співати по нотах і грати на різних інструментах. Тих учнів, які добре оволодівали початковим навчанням, відправляли вчитися далі. Одним із кращих вищих навчальних закладів була Київська духовна академія, куди Максим Березовський і поїхав.

Про роки його навчання у Глухівській школі та в академії майже не лишилося згадки. Цікаво, що в академії навчалися ще п'ять Березовських - імовірні родичі Максима. У нижчих класах академії вивчали граматику, синтаксис, латину, арифметику, геометрію, географію, міфологію. На середньому ступені студенти самостійно імітували твори латинських авторів, складали вірші в класах піітики, опановували старі й нові мови: давньогебрейську, грецьку, французьку. Той, хто закінчував вищий ступінь у класі богослів'я (ще 4 роки навчання), мав присвятити себе духовній кар'єрі.

Але ми знаємо, що Максим Березовський обрав для себе іншу дорогу в житті. Тому можна припустити, що він не закінчив повного курсу навчання в Київській академії.

У Максима напевно не було могутніх захисників. Такі студенти зазвичай виходили на літні канікули без доброго матеріального утримання - академія його не надавала, що спонукало їх заробляти гроші на прожиття різними засобами. Ця пора була улюбленою в житті студентів, семінаристів, бурсаків і школярів. Вона починалася з червня, коли всіх розпускали по домівках. Це чудово описано в повісті Миколи Васильовича Гоголя "Вій":

"Тогда всю большую дорогу усеивали грамматики, философы и богословы. Кто не имел приюта, тот отправлялся к кому-нибудь из товарищей. Философы и богословы отправлялись на кондиции, то есть брались учить и подготавливать детей людей зажиточных, и получали за то в год новые сапоги, а иногда и на сюртук. Вся ватага эта тянулась вместе целым табором: варила себе кашу и ночевала в поле. Каждый тащил за собою мешок, в котором находилась одна рубашка и пара онуч. ...для того, чтобы не износить сапоги, они скидали их, вешали на палки и несли на плечах, особенно когда была грязь. Тогда они, засучив шаровары по колени, бесстрашно разбрызгивали своими ногами лужи. Как только завидывали в стороне хутор, тотчас сворачивали с большой дороги и, приблизившись к хате, выстроенной поопрятнее других, становились перед окнами в ряд и во весь рот начинали петь кант. Хозяин хаты, какой-нибудь старый казак-поселянин, долго их слушал, подпершись обеими руками, потом рыдал прегорько и говорил, обращаясь к своей жене: "Жинко! То, что поют школяры, должно быть очень разумное - вынеси им сала, и чего-нибудь такого, что у нас есть!" И целая миска вареников валилась в мешок. Порядочный кус сала, несколько паляниц, а иногда и связанная курица, помещались вместе... Чем далее, однако же, шли они, тем более уменьшалась их толпа. Все почти разбродились по домам, и оставались те, которые имели родительские гнезда далее других".

А ще студенти брали участь у службах парафіяльних церков, читали Євангеліє, розігрували вертеп¹. Усі вони мали при собі паспорти й дозвіл на мандрівку.

Ймовірно, що саме так і минали роки навчання Максима Березовського в Київській академії.

Великий хор та оркестр академії були тим джерелом, яке наповнювало студентів знаннями з музики. Вони вивчали ноти, співали по партіях багатоголосні твори, а ті, хто вельми цікавився музикою, могли отримувати консультації від керівників хору та оркестру, старших студентів. Останні часто робили спроби компонувати. Особливо приваблювало те, що свої твори вони могли зразу ж почути в живому звучанні, зібравши невеликий хор із молодших учнів. Вдалі композиції зберігались у бібліотеці академії - то була велика шана!

Максим Березовський, якого, поза сумнівом, надихала творча атмосфера музичного життя академії, перші свої твори написав саме тут.

ПЕРЕЇЗД ДО ПЕТЕРБУРГА

Щасливий випадок завжди є подією вельми приємною. А коли він трапляється в житті людини обдарованої, талановитої, то стає щасливим не лише для неї, а й для цілого народу.

Переїзд до Санкт-Петербурга став таким випадком для Максима Березовського. Він цілком змінив життя майбутнього композитора.

Оранієнбаум. Китайський палац (1762 – 1768 рр.). Арх. А. Рінальді

Це сталося, ймовірно, завдяки одному з впливових людей при дворі цариці Єлизавети Петрівни - графові Кирилу Григоровичу Розумовському, який щиро любив музику. Своім титулом він також завдячував не просто щасливому, а неймовірному випадку, що стався з його братом Олексієм Розумовським. Відомо, що Олексій Розум був спершу пастухом, потім півчим. Його красу і талант помітила цариця Єлизавета Петрівна й забрала до свого двору. Так він став фаворитом цариці - графом Олексієм Григоровичем Розумовським. Своему молодшому братові Кирилу Олексій Григорович забезпечив гарну європейську освіту - згодом граф Кирило Григорович Розумовський став президентом Академії наук. Упродовж

¹ Вертеп у первісному значенні - печера, де, за повір'ям, народився Ісус Христос; згодом - старовинний український народний ляльковий театр, де розігрували спектаклі на сюжет Різдва Христового.

усього свого життя він залишався людиною демократичною, ввічливою та доброю. Можливо, йому важко було розпоряджатися чужими долями. А може, сама природа наділила його рідкісним даром - бачити талант в інших людях.

Граф Кирило Розумовський у своєму маєтку в Глухові створив хор приблизно з 40 талановитих музикантів, а на чолі капели поставив чудового українського композитора Андрія Андрійовича Рачинського. Приїхавши до Санкт-Петербурга, привіз із собою талановитих співаків, і серед них - Максима Березовського. Молодому музикантові було тоді приблизно 17 років. Про життя Березовського в Петербурзі відомостей не лишилося.

Із документів того часу про Придворну капелу відомо, що вона співала на різних церковних обрядах, брала участь в оперних виставах, концертах.

Співаків капели навчали різним наукам (арифметиці, іноземним мовам).

Обов'язковими були теорія музики, контрапункт², гра на різних інструментах. На свята півчим інколи дарували коштовні речі, хоча й не поспішали видавати нові мундири замість старих. Бувало й так, що співаки лягали спати голодними...

В ОРАНІЄНБАУМІ У ЦАРЯ-СКРИПАЛЯ

У 1744 р. цариця Єлизавета Петрівна подарувала своєму племінникові - великому князю Петру Федоровичу Оранієнбаум³. У князя було два захоплення: військове та музичне. Він побудував в Оранієнбаумі дві фортеці та завів оперний театр, якому дали назву "Оперний дім".

² Контрапункт (від лат. Punctum contra punctum - крапка проти крапки) - певний тип багатоголосся, яке характеризується поєднанням розвинених контрастних мелодій. Те саме, що й поліфонія.

³ Нині місто Ломоносов побіля Санкт-Петербурга

Саме тут і розпочалася творча діяльність Максима Березовського як оперного співака. "Оперний дім" будувався силами багатьох чудових вітчизняних та іноземних майстрів. Зсередини його розписували знані художники. На центральному плафоні в партері було зображено бога - захисника мистецтв Аполлона та дев'ять муз. Розписуванням керував італійський майстер Франческо Градіцці. У ті часи кращими живописцями та архітекторами вважалися чужоземці, яких запрошували переважно з Італії та платили їм грошей набагато більше, ніж за таку ж роботу вітчизняним майстрам. Так само було і в музичному мистецтві.

Цар Петро Федорович дуже полюбляв грати на скрипці, навіть брав участь у виконанні таких складних творів, як симфонії. Його дружина Катерина (майбутня цариця Катерина II) терпіти не могла скрипки, а Петро Федорович так само терпіти не міг своєї дружини. Аби дошкулити їй, він на день її народження грав на скрипці впродовж трьох годин без перерви!

А втім, захоплення царів часом мають позитивні наслідки і для народу. Петро III не міг розминутися зі скрипкою, яка йому сподобалась, а позаяк він був скрипалем і розумівся на цій справі, то після нього залишилися прекрасні інструменти старих італійських майстрів із Кремони - Амати, Штейнера та ін. Одна така скрипка коштувала 500 золотих рублів, але Петра III це не зупиняло - він купував безцінне...

Музичне життя в палацах Оранієнбаума вирувало. У зимовий період концерти тривали по п'ять годин. В оркестрі грав сам цар (першу скрипку), іноземні виконавці, царедворці-аматори (Наришкіни, Олсуф'єв та інші високі особи), деякі офіцери. Петро III добре поводився з артистами, запрошував їх на бенкети, а гарних співаків і скрипалів щедро нагороджував цінними подарунками - шубами, коштовностями тощо. Водночас Петро III, як і всі царі, вважав артистів (особливо вітчизняних) своєю власністю, і йому не спадало на думку пишатися ними.

При дворі Єлизавети Петрівни популярною була й народна музика. Цариця часом і сама співала в хорі по нотах. Дуже модним було грати на народних інструментах - бандурі, гусях. Народну музику виконували в концертах і навіть записували у нотні збірки. На одну оперну виставу витрачалися величезні гроші. Якщо, приміром, усім виконавцям за спектакль сплачували до 400 рублів, то все інше коштувало вдесятеро більше!

Відомо, що молодий Максим Березовський брав участь в оперних виставах, виконуючи інколи по дві ролі. Він співав у двох операх в "Оперному домі" в Оранієнбаумі: це були твори італійських композиторів Ф. Арайї "Александр в Індії" та В. Манфредіні "Впізнана Семіраміда". Переказати зміст опер непросто, бо домінував у сюжетах не розвиток подій, а різні курйозні ситуації, пов'язані з кількаразовим переодягненням, а отже - з невпізнанністю тих чи тих героїв. А втім, головна ідея звучала виразно, стверджуючи високі людські почуття: любов до Батьківщини, перемогу в людині шляхетних рис.

Щоб співати в італійських операх, треба було чудово володіти голосом і до того ж бути добрим актором, активно включатись у сценічне дійство. Все це мав бездоганно виконувати 18-річний юнак. У нього був чудовий тенор. Судячи з тих опер, що виконував М. Березовський, голос був дуже рухливий, брав і надто високі ноти, і низькі. А ще цікаво нагадати, що композитори в ті часи часто писали оперні

арії, орієнтуючись на співака та на його голос. Так, композитор В. Манфредіні писав свою першу оперу "Впізнана Семіраміда" для виконавця однієї з головних ролей - Максима Березовського.

Коли М. Березовський став на службу до двору князя Петра Федоровича, йому платили 150 рублів на рік. А вже через чотири місяці платню підвищили до 400 рублів. На жаль, це тривало недовго. Доля таланту часто залежала від непередбачених змін у державі. Лише півроку перебував Петро III на царському престолі. Після його вбивства на царство зійшла Катерина II, і багатьох чудових музикантів і композиторів, яких залучив до двору її попередник, було звільнено. Максим Березовський теж на добре не сподівався, та хмари минули стороною.

ЩАСЛИВЕ КОХАННЯ

Цариця Катерина II залишила Березовського при італійській трупі півчим, але співати в операх він перестав. Можливо тому, що було запрошено багатьох італійських співаків, або ж талант композитора зміцнів у юнака настільки, що він почав приділяти багато часу композиції. Відомо, що тоді М. Березовський творчо спілкувався з відомим музикантом, автором великих хорових духовних творів, капельмейстером Придворної співацької капели Франческо Цоппісом із Венеції.

Катерина II добре розуміла, що високий рівень музичного виконавства, урочисті концерти й вистави, талановиті музиканти підносять її авторитет у Західній Європі, створюють їй славу захисниці мистецтв. Музика не тільки прикрашала царські свята, а й входила в повсякденне життя знаті. М. Березовський був чудовим скрипалем, грав на народних інструментах, співав як оперні арії, так і народні пісні, був окрасою концертів, що відбувалися в палатах цариці.

Плинув час. Різноманітне й загалом благополучне життя митця було виповнене працею. Він почувався щасливим - адже коли людина серцем обрала для себе шлях, то йти ним - це і є щастя. Батьки Максима Березовського не передали синові ані титулів, ані багатства, тому все, чого він досяг, було його особистою заслугою.

За вікном стояло чудове тепле літо. На царськосельських ставках лебедям підрізали крила, щоб вони не відлетіли. Поночі стомлені птахи білими привидами ковзали по темній воді, клювали великі сріблені зірки і журно ячали. Чи потрібне спокійне життя, якщо за нього треба платити крилами?..

Але сумний романтичний настрій замолоду тримається недовго. Несподівано в житті Максима трапилося те, що наповнило його існування новим щасливим змістом, - до нього прийшло кохання, ім'я якому - Франца Ібершер.

...Уперше він побачив її серед танцюристок "Оперного дому". Вона сиділа на канапі, підібгавши ноги, і наче світилася блакитним сьйвом. Бліда й ніби прозора, вона ніжно посміхалася, торкаючись тонкими пальцями своїх довгих вій. А під віями, наче темні озера, блищали очі. Здавалось, уся вона була зіткана з сонячного та місячного світла - рожево-блакитна, легка й струнка. Хутко підвелася, затим нахилила тонкий стан, щось поправила на нозі та розтанула, мов летюча хмарка...

Від цариці Катерини II Березовський отримав дозвіл на одруження. Франца Ібершер була балериною, або, як казали в ті часи, "танцювальною дівцею".

Імператриця навіть запросила молодих до свого палацу, щоб подарувати нареченій плаття. Франца танцювала дуже добре і отримувала за своє мистецтво 120 рублів на рік, тоді як іншим балеринам платили лише 60.

Композиторський талант М. Березовського міцнів і розквітав завдяки наполегливій праці та душевному натхненню, яке давала йому любов до Франци. Композитора визнавали не лише ті, хто слухав його музику, а й професіонали. Він ставав відомим, і життя обіцяло йому радісне майбутнє.

Всі, хто відвідував церковні служби, згадували їхні надзвичайну помпезність і красу. Серед багатьох італійських творів, що виконувались у храмах, звучали й церковні композиції українського композитора М. Березовського. За кілька років було написано великі хорові концерти на біблійні тексти, а головне - на Давидові псалми: "Господь воцарився...", "Хваліте Господа з небес", "Не отвержи мене во время старости".

Зараз навіть важко уявити, як звучали ці твори у виконанні добре навченого, великого, голосистого хору у храмі з чудовою акустикою. Відомий концерт "Не отвержи мене во время старости" своїм трагічним змістом наче передрікав майбутнє композитора.

"Не отвержи..." - це тиха й сумна молитва до Бога, щоб не покинув людину тоді, коли їй, старіючій та немічній, над усе потрібні душевне тепло й підтримка. Перша частина концерту вражає душу благородною стриманістю, повною відсутністю сентиментальності. У середній частині передано страждання старої людини, яка потерпає не лише від власних, внутрішніх переживань, а й від переслідувань людей. Вони вважають, що Бог залишив людину, чим завдають їй ще більшого болю. Високої гідності та мужності сповнено фінал концерту.

Творчу працю композитора М. Березовський поєднував із діяльністю в Придворній капелі, де він обіймав посаду придворного капельмейстера. Цариця Катерина II піклувалася про пишність музичного супроводу всіх царських ритуалів - церковних і світських, а тому запрошувала на службу до свого двору кращих іноземних, в основному італійських, музикантів. Вітчизняному композиторові, співакові, скрипалеві годі було й сподіватися на першу посаду, навіть за великого таланту й високої професійної майстерності. Тому, хоч усі визнавали яскравий хист Березовського, ані першої посади, ані високого титулу він ніколи так і не здобув.

В ІТАЛІЇ

Ще за часів Петра I за його наказами молодих талановитих людей відправляли в Західну Європу для навчання та вдосконалення майстерності у відомих авторитетів. Перебування за кордоном часто тривало роками. Вітчизняні таланти за цей час встигали й навчитися, й отримати дипломи та нагороди. Проте всі поверталися на Батьківщину. Європейська освіта й визнання ставали тією візитною карткою, яка гарантувала гідну професійну позицію у своїй державі.

Максим Березовський сподівався, що в Західній Європі він зможе розвинути свої здібності, піднести на новий щабель своє професійне мистецтво, а також запозичити у великих майстрів нові здобутки в композиції.

Аби поїхати на професійне вдосконалення за кордон, належало отримати

дозвіл самої цариці Катерини II, затим подолати чимало всіляких бюрократичних перепон, щоб отримати паспорт, дозвіл на грошове утримання за кордоном, право перетнути кордон... І ще - якщо людина не мала титулів і державних посад, вона потребувала сановних захисників. Як уже згадувалося, Максима Березовського завжди підтримували люди, які щиро любили музику і тому розуміли велич його таланту. Це були граф К.Г. Розумовський, Г.М. Теплов, А.М. Голицин. І от у травні 1769 р. композитор разом із міністром А.М. Голициним перетнув кордон і виїхав до Відня.

Болонья. Панорама міста

Думкою М. Березовський линув до Італії, до знаменитого падре Мартіні. Чому ж він поїхав до Відня, та ще в ролі кур'єра князя Голицина? Можливо, річ була в тім, що Росія в той час воювала з Туреччиною та була зацікавлена в тому, аби до Італії приїхало якнайбільше людей, які знають італійську мову, щоб вести переговори. Березовський добре володів італійською ще з юнацьких років. Є навіть відомості, що він уже бував в Італії 14-річним хлопчиком, коли його послав туди граф К. Розумовський.

До Італії М. Березовський приїхав досвідченим митцем, автором творів, відомих не тільки на Батьківщині, а й у Західній Європі, в тому числі в Італії. Це не дивно, якщо згадати про італійських музикантів - співаків, інструменталістів, капельмейстерів, композиторів, які працювали з ним в "Оперному домі" в Оранієнбаумі за Петра III. Деякі з них повернулися до Італії або ж поїхали до інших країн. М. Березовський мріяв про Болонську філармонічну академію. Протягом століть вона була найвизначнішим мистецьким центром Європи. До Болонської академії приїздили музиканти з усього світу, щоб отримати атестацію на звання академіка. Для цього треба було подати прохання до комісії, яка складалася зі знаних музикантів-теоретиків і композиторів. Найпершим з-поміж них був падре Джованні Мартіні. Славу академії примножив і український композитор Максим Березовський. Його ім'я золотими літерами вкарбоване на мармуровій дошці Болонської академії.

Падре Мартіні працював капельмейстером⁴ у церкві Сан-Джованні, що належала ордену францисканців. Це не завадило йому спілкуватися з музикантами

⁴ Капельмейстер (нім. Kapellmeister) — диригент хору чи оркестру.

всього світу, листуватися з багатьма видатними митцями Європи. Він був композитором, теоретиком і знавцем історії мистецтв. Але найбільшою популярністю він користувався як знавець контрапункту. Падре Мартіні був людиною простою, природною, м'якою, з почуттям гумору - підтримував молодь, особливо якщо відчував неабиякий хист.

Падре Мартіні офіційно не входив до складу Болонської академії, але всі члени академії за час перебування М. Березовського в Болоньї (1769 — 1774 рр.) були учнями падре Мартіні.

Цікаво розповісти, як відбувався сам іспит у Болонській академії. Після того, як заяву на іспит було оговорено високою комісією та музикант отримував дозвіл, йому давали мелодію григоріанського хоралу⁵, щоб він написав поліфонічний твір. Того, хто складав іспит, відводили до келії, в якій він залишався один на визначений час. Після цього члени комісії розглядали твір і таємним голосуванням оцінювали його. Якщо оцінка була позитивною, музиканта приймали до академії. Такий шлях проходили всі майбутні академіки. Твір Березовського відразу отримав позитивну оцінку (23 білі кулі, максимальний результат!), і його зарахували до Болонської академії. Це сталося 1771 р., М. Березовському було на той час близько 30 років. До речі, за рік перед тим до Болонської академії прийняли 14-річного В.А. Моцарта.

Після успішного іспиту й отримання академічного звання М. Березовський залишив Болонью, натхненний можливістю творити і, врешті-решт, здійснити свою давню мрію - написати оперу.

Перебування композитора в Пізі надихнуло його на повернення до улюбленого інструмента - скрипки. Саме тут він написав чудову сонату для скрипки й чембало⁶. Піза зачарувала молодого академіка. Сповнений радісних сподівань, він поринув у буяючий сонцем, квітами, зеленими деревами, пташиним співом рай. М. Березовський покинув вітчизну, аби з новою силою розгорілося в його серці полум'я, що спалахнуло в далекому дитинстві. І що більше пізнавав цей світ, то швидше зростало бажання втілити свої почуття у звуках. Тепер він усе може, бо ясніше чує дивний голос у глибині свого серця. Це голос його давньої любові - скрипки. Вона його вірний друг, вона виспіває і радість, і сум його душі! Музика сонати для скрипки й чембало вражає щирістю й чистотою. Хоч у ній відчувається вплив творчості італійських композиторів, та яскраво представлено і стиль М. Березовського. Це - справжня перлина скрипкового мистецтва другої половини XVIII ст.

Недовго перебував композитор у Пізі. Можливо, він зупинився тут, їдучи до Ліворно; можливо, його запросив сюди сам граф Олексій Орлов. Він був любителем музики, замовляв Березовському писати для нього твори і в такий спосіб підтримував матеріально. Адже відомо, що протягом двох років композитор не одержував призначених йому як офіційному пенсіонеру⁷ грошей (по 500 рублів на рік). Але до Ліворно у 1773 р. М. Березовський приїхав, сподіваючись отримати замовлення на оперу. Там зустрів багатьох знайомих музикантів, із якими колись

⁵ Григоріанський хорал - загальна назва одноголосних богослужбових співів католицької церкви, пов'язаних з ім'ям папи Григорія I (VII ст.).

⁶ Чембало, клавесин - старовинний щипковий клавішний музичний інструмент, відомий з XVI ст.

⁷ Пенсіонерами називали тих молодих людей, яких посилали вчитися за кордон на державний кошт.

співав в Оранієнбаумі. Крім того, там був Кирило Григорович Розумовський, давній захисник Березовського. У Ліворно тоді стояла ескадра Олексія Григоровича Орлова.

Піза. Вежа, "що падає"

Існувала легенда, нібито граф Орлов замовив М. Березовському оперу "Демофонт". Він прибув до Ліворно з ескадрою, щоб за наказом цариці Катерини II викрасти княжну Тараканову, яка видавала себе за особу царського походження і могла претендувати на російський престол. Це дуже бентежило Катерину II, і вона наказала графові за всяку ціну привезти княжну Тараканову до Санкт-Петербурга. Орлов таки спромігся ошукати довірливу дівчину: княжна повірила в його кохання, а також обіцянкам допомогти їй зійти на царство.

Усім було відомо, що Катерина II захопила престол після того, як наказала вбити царя Петра III, свого чоловіка, причому чільну роль у дворцевому перевороті відіграли брати Орлови. Княжну привезли до Санкт-Петербурга і кинули до Петропавлівської фортеці.

Романтичні легенди зв'язали графа Орлова, Березовського, оперу "Демофонт" і викрадення княжни Тараканової в єдиний вузол, хоч історичних потверджень цьому не знайдено.

Оперу "Демофонт" композитор справді написав у Ліворно. На жаль, із великого твору збереглися лише чотири арії. Написати оперу композитор мріяв завжди. Але чи була опера повністю написана й поставлена в Італії? Щодо цього існують різні думки, і жодна з них не підтверджується, - адже нот твору не знайдено й досі.

Опера "Демофонт" була останнім твором, що його композитор написав в Італії. Після цього у 1773 р. М. Березовський повернувся на Батьківщину.

Довго ширилися чутки, боцімто він прибув з ескадрою графа О. Орлова і з ним була княжна Тараканова. Проте все відбувалося не так. Граф Орлов не плив з ескадрою морем. Він справді привіз княжну Тараканову до Санкт-Петербурга, але

це сталося лише через два роки після повернення Березовського.

ПОВЕРНЕННЯ І СМЕРТЬ

Повернувшись до Санкт-Петербурга, М. Березовський сподівався отримати гідну посаду, яка забезпечувала б йому вільну творчість митця, але цього не сталося. Пропозицій не було. Він знов, як і до від'їзду, працював із Придворною співацькою капелюю, писав хорові твори. Його платня була досить висока – 500 рублів на рік. Але ж, повертаючись з Італії, композитор почувався спроможним писати опери, творити...

Через рік звільнили з роботи його дружину Францу Березовську.

Була холодна, мокра, сіра весна. Над молодим життям, сповненим внутрішнього світла, зависла темна хмара, накривши своєю тінню і сподівання, і саме життя. Бракувало сил згадати принаймні щасливе минуле. Музика, що її писав тепер М. Березовський, була сповнена любові та скорботи.

Київ. Видял Подолу. В центрі – Братський монастир (1900-ті рр.)

Поки композитор був в Італії, сталося чимало подій - війна з Туреччиною, повстання селян під проводом О. Пугачова, чума в Москві. М. Березовський несподівано зіткнувся з тим, що еліта держави потребувала розважальної музики. Перемога над Туреччиною, придушення повстання Пугачова викликали у вищих колах бажання веселитися, танцювати, розважатися. Линули танці, спалахували феєрверки. До глибоких, вічних почуттів нікому не було діла.

А Березовський якраз прагнув глибини, величі.

Створені ним у той час три концерти "В началах ти, Господи", "Да воскреснет Бог", "Господь воцарися" - це глибокі роздуми про зміст життя.

Літо 1775 р. після укладення миру з Туреччиною було присвячене неперервним святам із цього приводу. На Красній площі з великою помпезністю виконувався концерт Березовського "Тебе Бога хвалим". Калатали всі великі й малі дзвони, злітали в небо ракети.

У композитора з'явилася надія взятися за велику справу, яку замислив новий

фаворит цариці Катерини II - Григорій Потьомкін. Він заходився розбудовувати місто Катеринослав, де обіцяв відкрити університет і музичну академію. Директором майбутньої академії він попервах бачив Максима Березовського.

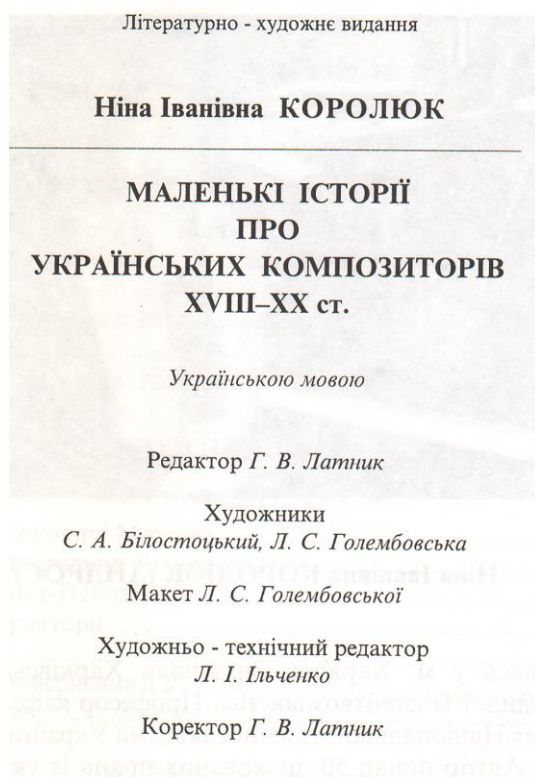
Окрилений новими перспективами, талановитий митець лаштувався працювати на повну силу.

Але то були лише проєкти вельможі, яким не судилося здійснитись. До того ж місце першого капельмейстера, що на нього сподівався М. Березовський, керівник Придворних театрів І. Єлагін запропонував італійцям Н. Піччині та Дж. Паїзєлло.

...Надворі стояв світлий, сонячний березень. Навіть ранкові заморозки не могли стримати поступу весни. На ставках у Царському Селі лебедям знову підрізали крила, щоби вони не злетіли. Вночі розтривожені гордовиті білі птахи сумно і протяжливо скрикували. Чого варте життя, якщо за нього доводиться платити крилами?

Російські можновладці, в тому числі розумні та освічені, які докладали зусиль, давали гроші для розвитку вітчизняних талантів, усе ж таки часто-густо ставилися до них як до холопів, не бажаючи замислитися над тим, що за розквітлим хистом ховається тонка, надто чутлива, а отже, беззахисна душа...

Максим Березовський, не доживши навіть до 40 років, заподіяв собі смерть 24 березня 1777 р. в Петербурзі, у розквіті творчих сил. Місце, де спочив талановитий український композитор, невідоме. Ймовірно, його поховали без християнського обряду на кладовищі для самогубців.

Ніна Іванівна КОРОЛЮК (АНДРОС)

Народилась у м. Харкові. Закінчила Харківську консерваторію. Кандидат мистецтвознавства. Професор кафедри хорового диригування Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського. Автор понад 50 друкованих праць із української музики, серед яких навчальні посібники, монографії.

Nina I. Korolyuk was born in Kharkov. She finished her early education in the Kharkov Conservatoire with Ph. D in Music Art and continued in the Kyiv State Conservatoire as Professor of the Choral Conducting Chair of the Tchaikovsky National Music Academy. Professor Korolyuk is the author of more than 50 published works on Ukrainian music among which training appliances and monographs are.